

Ewa Maj

Model endeckiej organizacji paramilitarnej na przykładzie Stowarzyszenia "Straż Narodowa"

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 9, 113-124

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALS
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. IX

SECTIO K

2002

Wydział Politologii UMCS

EWA MAJ

*Model endeckiej organizacji paramilitarnej
na przykładzie Stowarzyszenia „Straż Narodowa”*

The model of the national democratic paramilitary organization
as exemplified by the Association “Straż Narodowa”

Dnia 17 grudnia 1923 roku został zarejestrowany Związek Stowarzyszeń „Straż Narodowa”. Organizacja miała charakter pomocniczy wobec Związku Ludowo-Narodowego (ZLN), który w pierwszych latach niepodległego bytu Polski stanowił główną siłę polityczną Narodowej Demokracji.¹ Partia endecka firmowała istnienie wielu filialnych organizacji społecznych, oświatowo-kulturalnych, gospodarczych, sportowych, zawodowych, paramilitarnych, nazywanych niekiedy organizacjami satelickimi ZLN.² Pozwalały one dotrzeć do różnych grup społecznych, które zamierzano pozyskać dla „narodowego” (czyli endeckiego) programu politycznego. Narodowi demokraci mieli już pewne doświadczenie w formowaniu organizacji o charakterze paramilitarnym.³ W Polsce niepodległej kierowali poczynaniami bojówkarskiej Legii Obrony

---

¹ Istnieje na ten temat bogata literatura naukowa: R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980; A. Friszke, *O kształt niepodległej*, Warszawa 1989; J. Kornaś, *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Kraków 1995; E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000; A. Wątor, *Działalność Związku Ludowo-Narodowego w latach 1919–1922*, Szczecin 1992.

² Z. Łupina, *Organizacje satelickie Związku Ludowo-Narodowego*, „Kwartalnik Historyczny”, Warszawa 1982, nr 4, s. 601–626. Właściwsze wydaje się stosowanie określenia, którego użył Jędrzej Giertych, że były to „narodowe organizacje pomocnicze”: J. Giertych, *O wyjście z kryzysu*, z rzedmową K. Kowalskiego, Warszawa 1938, s. 56.

³ Zob.: J. Pająk, *Organizacje bojowe partii politycznych w Królestwie Polskim 1904–1911*, Warszawa 1985, s. 192–202.

Konstytucji (LOK) oraz antystrajkowego Stowarzyszenia Samopomocy Społecznej (SSS).

Wymienione organizacje głosiły program obrony państwa przed anarchizacją stosunków społecznych i politycznych.⁴ Deklarowano troskę o zachowanie ładu publicznego, o wspieranie ładu prawnego i porządku moralnego wśród ogółu ludności w Polsce. Jednak LOK i SSS tylko częściowo wypełniały zadania organizacji paramilitarnej, ponieważ nie zajmowały się ochroną endeckich lokali partyjnych, wieców i zebrań politycznych ani nie troszczyły się o zapewnienie bezpieczeństwa osobom w nich uczestniczącym. Funkcje te miał realizować Związek Stowarzyszeń „Straż Narodowa”, konsolidujący część grup dawnych wojskowych, weteranów Wielkiej Wojny oraz kombatantów walk o granice Polski z lat 1918–1921. Jego rejestracja nastąpiła w okresie trudnym dla narodowych demokratów, kiedy rozpadła się koalicja ZLN z Polskim Stronnictwem Ludowym „Piast” i Chrześcijańską Demokracją (ChD). Dymisja rządu „Chjeno-Piasta” dnia 14 grudnia 1923 roku odbyła się w atmosferze społecznego niezadowolenia z efektów pracy centroprawicowego gabinetu. Po strzałach, jakie padły na ulicach Krakowa i innych polskich miast, narastało poczucie zagrożenia spokoju wewnętrznego w kraju.

Kierownictwo ZLN uważało za konieczne stymulowanie nastrojów społecznych w duchu walki z siłami antypaństwowymi, wpływającymi destrukcyjnie na stosunki polityczne w Polsce. Wśród zadań Związku Stowarzyszeń „Straż Narodowa” znalazły się: 1) penetracja środowisk zagrożonych komunizmem, 2) inwigilacja lewicowych działaczy robotniczych, 3) przeciwdziałanie powstawaniu tajnych organizacji politycznych.⁵ Realizacja wymienionych zadań napotkała na trudności wywołane sytuacją, w jakiej na przełomie 1923 i 1924 roku znalazł się ZLN. Partia zmuszona była odierać zarzuty dotyczące inspirowania działalności konspiracyjnej organizacji pod nazwą Pogotowie Patriotów Polskich (PPP), oskarżonej o montowanie zamachu politycznego na władze państwowe. Liderzy ZLN szczebla centralnego, jak Stanisław Głabiński, oraz działacze wojewódzkich struktur ZLN, jak wojewoda lubelski, Stanisław Moskałewski, i jego brat, Feliks, publicznie przyznawali się do kontaktów z PPP. Wprawdzie Głabiński wyjaśniał, że jego rozmowy z członkami konspiracyjnej organizacji były przypadkowe i wynikały z obowiązków szefa Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, niemniej politycy endeccy znaleźli się pod ostrzałem krytyki prasy lewicowej oraz posłów socjalistycznych, zarzucających im w Sejmie, że wspierali istnienie niebezpiecznych organizacji bojówkarskich, godzących w porządek publiczny. Obrona przed tymi zarzutami sprawiła zmniejszenie opieki ZLN nad Związkiem Stowarzyszeń „Straż Nar-

⁴ *Statut Stowarzyszenia Legia Obrony Konstytucji* (Piotrków 1922); *Stowarzyszenie Samopomocy Społecznej*, „Gazeta Warszawska”, nr 37, 6 II 1922, s. 1.

⁵ *Statut Związku Stowarzyszeń „Straż Narodowa”*, Warszawa 1924, s. 3–4.

dowa". Działalność organizacji zamarła. Ponowna rejestracja nastąpiła dnia 5 lutego 1925 roku pod nazwą Stowarzyszenie „Straż Narodowa”. Nowa organizacja do pewnego stopnia bazowała na dorobku ideowo-strukturalnym swojej poprzedniczki.

Na czele Stowarzyszenia „Straż Narodowa” („SN”) stanął pułkownik Czesław Mączyński, mający doświadczenie wojskowe z czasów Wielkiej Wojny, obrony Lwowa w 1918 roku oraz walk polsko-bolszewickich w latach 1919–1920. Od 1922 roku posiadał mandat poselski z ramienia Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. W Sejmie pierwszej kadencji należał do Klubu Chrześcijańsko-Narodowego, który był ideowo pokrewny klubowi poselskiemu ZLN. Wyrazem docenienia doświadczenia wojskowego Mączyńskiego było powierzenie mu funkcji przewodniczącego Sejmowej Komisji Wojskowej, w której ściśle współpracował z posłami ZLN: Karolem Wierczakiem i Janem Zamorskim. We władzach „SN” znalazły się osoby pozostające pod bezpośrednimi wpływami ZLN i ChD. W skład prezydium „SN”, obok prezesa Mączyńskiego, wchodził: wiceprezes – Edward Loth, sekretarz generalny – Henryk Roszman, następnie Tadeusz Bielecki, sekretarz – Bolesław Zajączkowski. Przewodniczącym Wydziału Finansowego „SN” został Kazimierz Szulc, Wydziału Propagandowego – Jan Rembieliński, Wydziału Młodzieżowego – Bohdan Wieliczko. Funkcję kapelana generalnego pełnił ksiądz Adam Wyrębowski.

W świetle statutu organizacyjnego wyodrębnione zostały trzy kategorie członkostwa „SN”. Byli członkowie: 1) honorowi, 2) czynni, 3) współdziałający. Członkostwem honorowym wyróżnione zostały osoby zasłużone dla pracy narodowej. Członkiem czynnym mógł zostać „nieposzlakowanej opinii” Polak, patriota, zwolennik programu „narodowego”, wychowany w duchu poszanowania prawa i religii, mający rekomendację trzech członków „SN”. Członkostwo współdziałające przysługiwało stowarzyszeniom i organizacjom wspierającym „SN”, jak Stowarzyszenie „Dowborczyków”, Stowarzyszenie Rzemieślników Chrześcijan, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Bractwo Strzelców Kurkowych, Legia Obrony Konstytucji, Stowarzyszenie Samopomocy Społecznej, Związek Hallerczyków, Towarzystwo Rozwoju Życia Narodowego „Rozwój”.

Kierownictwo „SN” spoczywało w rękach członków centralnych instancji organizacyjnych: Walnego Zgromadzenia, Rady Naczelnej, Zarządu Głównego oraz – w dalszej kolejności – rad i zarządów miejscowych (terenowych). W Walnym Zgromadzeniu uczestniczyli przedstawiciele trzech kategorii członkowskich. Zwyczajne obrady Walnego Zgromadzenia odbywały się raz do roku, zawsze w pierwszym kwartale danego roku. Obrady nadzwyczajne zwoływała Rada Naczelna. W jej skład wchodziło co najmniej dziesięciu przedstawicieli członków czynnych oraz po dwóch członków stowarzyszeń wspierających „SN”. Kadencja Rady Naczelnej trwała trzy lata, przy czym co roku wymieniana była 1/3 jej składu. Zarząd Główny liczył co najmniej siedmiu członków, powoły-

wanych przez Radę Naczelną. Do jego zadań należała reprezentacja „SN na zewnątrz, organizowanie kół miejscowych, sprawowanie nadzoru nad zarządami okręgowymi i wydziałami. Zarząd Główny zabiegał o fundusze na cele organizacyjne oraz decydował o sposobie ich wydatkowania. Fundusze „SN” pochodziły ze składek członkowskich (składka członka czynnego wynosiła 25 groszy miesięcznie, członek współdziałający płacił roczną składkę w wysokości 25 złotych), z dochodów pochodzących z majątku „SN” (np. z wynajmu lokali należących do stowarzyszenia) oraz z dobrowolnych ofiar, darowizn, zapisów spadkowych.

Do statutowo określonych celów „SN” należało:

- 1) dążenie do zachowania zewnętrznej i wewnętrznej niepodległości Polski,
- (2) umacnianie mocarstwowego stanowiska państwa polskiego,
- (3) utrwalanie zasad pracy państwowotwórczej oraz praworządności,
- (4) zabezpieczenie państwa przed anarchią,
- (5) utrzymywanie wśród członków wiary w „łączność braterską w ofiarnej służbie dla Ojczyzny”.⁶

Kierownictwo „SN” złożyło deklarację walki z patologiami życia politycznego i gospodarczego, takimi jak lichwa, drożyzna, trwonienie materialnego dobra publicznego, korupcja, nadużycia przy płaceniu podatków. Wyrażano troskę o utrzymanie zwartości wewnętrznej narodu i państwa polskiego. Wskazywano na konieczność unieszkodliwienia czynników osłabiających spójność Polski.

Stowarzyszenie „Straż Narodowa” dysponowało własnymi organami prasowymi, choć korzystało też z łamów dzienników i tygodników ZLN, jak „Gazeta Warszawska” (od jesieni 1925 roku – „Gazeta Warszawska Poranna”), „Gazeta Poranna”, „Kurier Poznański”, „Głos Lubelski”, „Myśl Narodowa”, „Ojczyzna” i innych. W 1926 roku organem prasowym „SN” zostało czasopismo pod nazwą „Drużyna”, która uprzednio była dwutygodnikiem w gestii Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.⁷ Po reorientacji profilu „Drużyna” została skierowana do czytelnika inteligenckiego, natomiast dla młodzieży wiejskiej przeznaczone zostało czasopismo „Junak”. Okólnik Zarządu Głównego „SN” z dnia 24 października 1926 roku nakazywał członkom stowarzyszenia opłacanie prenumeraty „Drużyny”, ułatwianie jej kolportażu w terenie oraz poszukiwanie ogłoszeniodawców. Każde miejscowe koło „SN”, zostało zobowiązane do utrzymywania stałego kontaktu z redakcją „Drużyny”, poprzez przesyłanie (korespondencja listowna lub łączność telegraficzna) comiesięcznych spra-

⁶ „Straż Narodowa”, „Gazeta Warszawska Poranna”, nr 161, 14 VI 1927, s. 1.

⁷ „Drużyna. Dwutygodnik sokoli, poświęcony sprawom ruchu junackiego wsi”. Czasopismo, począwszy od numeru 11, wydanego pod datą 4 września 1926 roku, stało się organem prasowym „SN”, jako „instytucji stojącej w obronie ładu i prawa, chcącej czynem wprowadzić w Polsce posłuszeństwo dla prawa i wierności obywatelskim obowiązkom”. *Od redakcji*, „Drużyna”, nr 11, 4 IX 1926, s. 1.

wozdań ze swojej działalności oraz udzielanie szczegółowych informacji o poczynaniach organizacji wywrotowych, znajdujących się na obszarze wpływów koła.

Rekrutacja członków „SN” dokonywana była wśród aktywistów ZLN i organizacji stowarzyszonych. Liczono się z możliwością pozyskiwania bezpartyjnej inteligencji, rzemieślników i robotników. Duża część działalności agitacyjnej została skierowana do zawodowych oficerów Wojska Polskiego, funkcjonariuszy Policji Państwowej oraz do cywilnych pracowników tych instytucji. Od końca 1926 roku wzrastał też werbunek wśród bezrobotnych urzędników i robotników, którzy – wstępując w szeregi „SN” – otrzymywali pomoc finansową oraz gwarancję uzyskania w krótkim czasie zatrudnienia w wybranych zakładach pracy. Oddziały „SN” powstawały we wszystkich większych miastach Polski centralnej, zachodniej i północno-wschodniej. Stosunkowo silne struktury organizacyjne ukształtowały się w Warszawie. W świetle informacji policyjnych organizacja warszawska na początku 1927 roku liczyła ponad 900 członków [przypis 8]. Poza aglomeracjami część działaczy „SN” podejmowała inicjatywę tworzenia kół w ośrodkach wiejskich. O ich aktywności świadczyły liczne korespondencje prasowe napływające do redakcji „Drużyny”.

Przy przyjmowaniu do organizacji obowiązywał specjalny rytuał „dla wtajemniczonych”. Osoba ubiegająca się o członkostwo składała przysięgę lojalności i podpisywała deklarację członkowską w obecności delegatów władz „SN” odpowiedniego szczebla oraz przy udziale księdza rzymskokatolickiego. Duchowieństwo rzymskokatolickie uczestniczyło w powoływaniu licznych kół „SN” w terenie oraz udzielało wsparcia przy organizacji cotygodniowych spotkań. W mniejszych ośrodkach miejskich i na wsiach takie spotkania organizowano na ogół w niedzielę po głównym nabożeństwie (sumie) w miejscowym kościele. W większych miastach utarł się zwyczaj organizowania spotkań „SN” po nabożeństwie wieczornym. Zebrania odbywały się często w podziemiach świątyń katolickich, gdzie przy zapalonych świecach gromadzili się członkowie i kandydaci „SN”. W Warszawie szczególnie popularnym miejscem spotkań, którymi kierował ksiądz prałat Marceł Godlewski⁸, były pomieszczenia w kościele pod wezwaniem Wszystkich Świętych. W czasie świąt religijnych i państwowych księża współorganizowali uroczystości „SN” na cmentarzach wojskowych.

Każdy nowy członek „SN” otrzymywał „znaczek legitymacyjny” w postaci kawałka wstążeczki z odbitą na nim okrągłą pieczęcią organizacyjną oraz numerem członkowskim. „Znaczek legitymacyjny” należało przyszyć do podszewki ubrania i okazywać policji w razie zatrzymania. Nowicjusze uczestniczyli w kursach przygotowawczych do podjęcia prac bojowych. Tematyka kursów

⁸ *Poufny komunikat informacyjny*, Warszawa, 8 marca 1927 r., [w:] *Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę*, t. 1, z. 1 (6 grudnia 1926 – 23 czerwca 1927), Warszawa 1991, s. 100.

obejmowała sprawy ogólnoustrojowe Polski oraz zapoznawała ze sposobami zwalczania „sił rozkładowych”: komunistycznych, masońskich, żydowskich, kosmopolitycznych.⁹ Ważne miejsce w szkoleniu nowych członków zajmowało przysposobienie wojskowe, podczas którego uczono posługiwania się bronią palną i prowadzono ćwiczenia bojowe (musztra, walka wręcz, strzelanie do celu). Dla podkreślenia militarnego charakteru władze „SN” dnia 15 kwietnia 1927 roku podjęły decyzję o wprowadzeniu jednolitego umundurowania członków. Zalecano zwiększenie nacisku na rozwój pracy unifikacyjnej w różnych częściach kraju. Zewnętrznym wyrazem integracji poszczególnych kół był *Hymn „Straży Narodowej”*¹⁰, zalecany do nauki w trakcie kursów ideologicznych.

Działalność „SN” rozwijała się dwutorowo i obejmowała pracę jawną oraz czynności konspiracyjne. Działalność jawna obejmowała:

- 1) ochronę partyjnych lokali ZLN i siedzib redakcji czasopism endeckich,
- 2) ochronę osobistą ważniejszych polityków endeckich szczebla centralnego i lokalnego,
- 3) rozbijanie wieców i zebrań politycznych partii lewicowych polskich i żydowskich,
- 4) zakłócanie przebiegu pochodów pierwszomajowych,
- 5) gromadzenie dokumentacji „zbrodni” sanacyjnych władz państwowych,
- 6) zbieranie podpisów pod listami protestacyjnymi, domagającymi się wyjaśnienia sprawy zaginięcia gen. Włodzimierza Zagórskiego.

Oddziały „SN” wstąpiły się podczas akcji niedopuszczenia do prelekcji ludowca Jana Bryla i piłsudczyka Tadeusza Wieniawy-Długoszowskiego, stryjecznego brata gen. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, oraz pobicia nacjonalisty żydowskiego, Henocha Rechtszafta, któremu czynnie uniemożliwiono odbycie publicznego odczytu.

Niejawna działalność „SN” polegała na 1) prowadzeniu pracy wywiadowczej wobec ugrupowań politycznych wrogich w stosunku do Narodowej Demokracji, 2) przenikaniu do ich struktur organizacyjnych, 3) rozbijaniu lewicowych związków zawodowych, 4) inwigilowaniu wybitniejszych działaczy lewicowych polskich i żydowskich.¹¹ Część oddziałów „SN” specjalizowała się w zbieraniu materiałów kompromitujących socjalistów i radykałów ludowych.

Natomiast nie przewidywano stosowania tajnego nadzoru nad działalnością publicznych urzędów państwowych i samorządowych w kraju. *Okólnik nr 1 Zarządu Głównego „Straży Narodowej”* z dnia 10 lutego 1927 roku nakazywał członkom stowarzyszenia podejmowanie współdziałania z urzędnikami pań-

⁹ Ze „*Straży Narodowej*”, „Drużyna”, nr 4, 23 I 1927, s. 16.

¹⁰ Czterozwrotkowy *Hymn Straży Narodowej* zaczynał się od słów: „Na straży porządku i ładu w Ojczyźnie, / Pod Orła Białego skrzydłami, / Do walki przeciw moralnej zgniliznie, / Przeciw przemocy nad nami. // Ref.: Stańmy, druhowie, niech padnie moc wroga, / Bóg naszym hasłem i Ojczyzna droga”.

¹¹ *Żydzi wysysają krew*, „Drużyna”, nr 8, 20 II 1927, s. 3.

stwowymi i z funkcjonariuszami policji. Mimo niechęci do obozu sanacyjnego przestrzegano działaczy „SN” przed podejmowaniem prób dyskredytowania instancji państwowych. Okólnik zawierał stwierdzenie, że „konstytucja nasza daje dosyć możliwości do narzucenia rządowi woli narodu w drodze legalnej, byśmy – wzorując się na czynnikach radykalnych – mieli dążyć do tworzenia organizacji przeciw legalnym władzom”.¹² Podkreślano konieczność poszanowania instytucji polskich władz państwowych poprzez:

1) zapraszanie miejscowych przedstawicieli władz państwowych na zebrania otwarte lokalnych oddziałów „SN”,

2) wpajanie członkom „SN” zasady, że ich obowiązkiem było współdziałanie z agendami władzy państwowej przy zwalczaniu objawów chaosu społecznego i politycznego w kraju,

3) podejmowanie współpracy z oddziałami policyjnymi przy rozbijaniu nielegalnych zgromadzeń politycznych i zwalczaniu objawów anarchii społecznej i politycznej.

Wymienione kierunki działalności „SN” mieściły się w działaniach typowych dla organizacji paramilitarnej związanej z ugrupowaniem politycznym, które po przewrocie majowym w 1926 roku znalazło się w bezwzględnej opozycji politycznej w stosunku do centralnego ośrodka decyzyjnego w państwie polskim. Obok typowych czynności o charakterze bojówkarskim, „SN” podejmowała prace o wymiarze społecznym i socjalno-bytowym. Przy wojewódzkich instancjach „SN” powstawały biura pośrednictwa pracy i biura porad prawnych, zakładane były kasy ubezpieczeniowe (tzw. „kasy przezorności”), kluby sportowe, czytelnie i biblioteki. W ramach pomocy dla osób najuboższych organizowane były w lokalach „SN” tanie jadłodajnie, finansowano rozdawnictwo mleka dla niemowląt, opłacano pobyt na koloniach letnich dzieci bezrobotnych oraz na wakacyjnych kursach dla młodzieży szkolnej. Specjalne zalecenie kierownictwa „SN” dotyczyło urządzania otwartych imprez rozrywkowych, zabaw tanecznych, rozgrywek sportowych, a także przygotowywania odczytów poświęconych dziejom stowarzyszenia oraz jego roli w kształtowaniu stosunków wewnętrznych kraju.

Ważną częścią działalności „SN” stanowiła organizacja drużyn pracowników zastępczych na czas strajków robotników rolnych i przemysłowych. Drużyny pracowników zastępczych tworzone z osób bezrobotnych, którym zapewniano

---

¹² Powyższy fragment *Okólnika* wywoływać musiał mieszane uczucia wśród członków stowarzyszenia. Dlatego wprowadzono doń pouczenie, że „Okólnik niniejszy należy, po zaznajomieniu się z jego treścią, zniszczyć, aby nie został zrozumiany jako deklaracja solidarności politycznej, na co – wobec braku wyraźnej linii rządu – nie ma realnych podstaw”. *Okólnik nr 1 Zarządu Głównego „Straży Narodowej”*, Warszawa, 10 lutego 1927 roku. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, „Straż Narodowa”. Materiały dotyczące organizacji i działalności w latach 1926–1927, sygn. 2149, k. 235.

całodzienne utrzymanie.¹³ Penetracja środowiska robotników fabrycznych pozwalała na pozyskiwanie zwolenników dla prawicowego Związku Zawodowego „Praca Polska”. Oddziały „Pracy Polskiej” powstawały i dobrze się rozwijały w tych częściach kraju, gdzie „SN” działała prężnie. Powyższa prawidłowość stanowiła następstwo aktywizacji środowiska pracowniczego przez najbardziej czynnych członków „SN”.

Zmniejszenie pozycji politycznej ZLN po przewrocie majowym przyczyniło się do częściowej emancypacji „SN” spod skrzydeł partii. Ujawnieniu uległy skrywane wcześniej konflikty personalne. Najbardziej widocznym ich przejawem stało się ograniczenie w kierownictwie „SN” pozycji Bolesława Zajączkowskiego, który w tym czasie był posłem na Sejm RP oraz kierownikiem warszawskiej instancji ZLN. Równie spektakularny charakter miał spór między Henrykiem Połońskim, prezesem warszawskiego Zarządu Wojewódzkiego „SN”, a Karolem Wierczakiem, członkiem centralnych władz ZLN. Wierczak zarzucał stołecznej organizacji „SN” zlekceważenie pracy wśród młodzieży szkół średnich, przez co nastąpiło „zestarczenie” się kadry stowarzyszenia oraz doszło do zmniejszenia naboru młodego pokolenia do endeckich organizacji pomocniczych.

W szeregach „SN” istniała opinia o anachronicznym charakterze ZLN, który próbował utrzymać charakter partii parlamentarnej. Gdy 4 grudnia 1926 roku ogłoszona została decyzja o powołaniu przez Romana Dmowskiego Obozu Wielkiej Polski (OWP), członkowie „SN” z dużą sympatią odnieśli się do nowego organizmu politycznego.¹⁴ Problematyce stosunku do OWP planowano poświęcić Walny Zjazd „Straży Narodowej” w dniach 26–28 marca 1927 roku. Wśród zgłoszonych referatów znalazła się wypowiedź Zygmunta Berezowskiego pt. *Stronictwa polityczne i Obóz Wielkiej Polski*, zawierająca wskazówki co do dalszego postępowania uczestników prac Narodowej Demokracji oraz pokrewnych ugrupowań politycznych.¹⁵ Spodziewano się, że w następstwie podjętych na Walnym Zjeździe uchwał dojdzie do ujednoczenia pracy „SN” w całym kraju i ściślejszego jej zespolenia z OWP.

Narastające kłopoty organizacyjne sprawiły, że Walny Zjazd nie doszedł do skutku. Uwidocznili się kryzys wewnętrzny. Problemy z realizacją postanowień statutowych przeżywały instancje „SN” w województwach, gdzie terenowe oddziały stowarzyszenia miały dobrze zorganizowaną działalność bojową, a więc w województwach: warszawskim, białostockim, kieleckim, łódzkim,

¹³ *Przyczyny bezrobocia*, „Drużyna”, nr 3, 19 I 1927, s. 7; *Wzrost bezrobocia*, *ibid.*, nr 5, 30 I 1927, s. 12; *Bezrobocie rośnie*, *ibid.*, nr 6, 6 II 1927, s. 12.

¹⁴ *Obóz Wielkiej Polski*, „Drużyna”, nr 1, 2 I 1927, s. 8; *Z Obozu Wielkiej Polski*, *ibid.*, nr 6, 6 II 1927, s. 10; *Wódz Narodu*, *ibid.*, nr 9, 6 III 1927, s. 1.

¹⁵ Obok Berezowskiego autorami pozostałych referatów byli: Henryk Połośki, *O celach i zadaniach „Straży Narodowej”* oraz *Istota i organizacja komunizmu* i Jerzy Sierociński, *Organizacja przysposobienia wojskowego*.

nowogródzkim i wileńskim. Kłopoty spowodowane zostały poczynaniami policji, która zwiększyła zainteresowanie organizacjami, podejrzewanymi o działalność godzącą w porządek prawny. Znaczna ruchliwość sił policyjnych, rozpracowujących większość tajnych działań „SN” zwiększyła poczucie zagrożenia jej członków oraz wzmogła obawy przed prowokacją polityczną. Redakcja „Gazety Warszawskiej Porannej” wyraźnie sugerowała, że podejmowane były kroki w celu skompromitowania „SN”, rzekomo przygotowującej zamach na Józefa Piłsudskiego i jego ekipę polityczną.¹⁶

Pogłoski o przygotowanej prowokacji stały się podstawą do dyskusji, jaka toczyła się 10 kwietnia 1927 roku w Warszawie podczas obrad politycznych z udziałem delegatów ZLN, OWP, „SN” i Towarzystwa „Rozwój”. Obrady dotyczyły przygotowania oddziałów „SN” do przeprowadzenia w maju 1927 roku kilku akcji o charakterze terrorystycznym. Pod uwagę brane były trzy daty: 1, 3 i 12 maja. Na dzień 1 maja planowano rozbijanie pochodów komunistycznych i socjalistycznych oraz urządzenie demonstracji antyżydowskich. Dnia 3 maja zamierzano zorganizować manifestację narodową, łączącą elementy religijne i patriotyczne. Natomiast data 12 maja – rocznica przewrotu majowego – miała służyć akcentowaniu polityki na rzecz przywrócenia w Polsce praworządności. W tej ostatniej kwestii nie zapadły decyzje co do sposobu wyrażania dezaprobaty dla rządów sanacyjnych.¹⁷

Planowane akcje musiały ulec modyfikacji. W nocy z 30 kwietnia na 1 maja 1927 roku ogłoszone zostało pogotowie bojowe dla wszystkich zarządów „SN” w kraju. Oddziały miejscowe otrzymały rozkaz uzbrojenia swoich członków w kije, dopuszczono też zaopatrzenie się w broń palną, o ile manifestacje pierwszomajowe przybiorą szersze rozmiary. Zarazem zalecono wstrzymanie akcji zaczepnych przeciw lewicowym ugrupowaniom polskim i żydowskim. Natomiast dnia 3 maja 1927 roku w niektórych miejscowościach odbywały się parady „SN” ze sztandarem organizacyjnym, z umundurowaną kadrą i towarzyszącą jej orkiestrą dętą. Uczestnicy parady odśpiewali „Rotę” oraz wznosili orkiyki na cześć przywódców endeckich z Romanem Dmowskim na czele.

Pokaz siły organizacyjnej miał znaczenie psychologiczne, ponieważ kierownictwo „SN” coraz wyraźniej odczuwało skutki policyjnego zainteresowania jego działalnością. Jednak nawet dwukrotne rewizje, przeprowadzone w lokalach „SN” na terenie całego kraju w dniach 18 kwietnia i 7 maja 1927 roku, nie

¹⁶ *Co to znaczy?*, „Gazeta Warszawska Poranna”, nr 133, 16 IV 1927, s. 2; *Sprawa „Straży Narodowej”*, *ibid.*, nr 137, 20 V 1927, s. 1.

¹⁷ *Tajny komunikat informacyjny nr 12*, Warszawa, dn. 14 IV 1927 r., [w:] *Komunikaty Informacyjne...*, t. 1, z. 1, s. 144. Natomiast dnia 13 kwietnia 1927 roku warszawski Zarząd Wojewódzki „SN” – bez porozumienia z władzami ZLN i OWP – podjął decyzję o umieszczeniu na ścianach willi Piłsudskiego w Sulejówku napisów o treściach wrogich sanacji. *Poufny meldunek informacyjny za okres od dn. 22 kwietnia do 30 kwietnia 1927 roku*, (30 IV 1927 r.), [w:] *Komunikaty Informacyjne...*, t. 1, z. 1, s. 159.

przeszkodziły kontynuowaniu pracy politycznej stowarzyszenia. Członkowie „SN” czynnie zaangażowali się w kampanię wyborczą do samorządu terytorialnego, agitując na rzecz list endeckich. Agitacją objęto środowisko właścicieli nieruchomości miejskich, kamienic, sklepów i warsztatów rzemieślniczych. Młodzież z „SN” wykazywała się znaczną sprawnością przy prowadzeniu akcji plakatowej w niektórych ośrodkach miejskich w Polsce. Zbierano też materiały kompromitujące lewicowych kandydatów na radnych, jak to miało miejsce w Lublinie, gdzie gromadzone były informacje o socjalistycznych działaczach samorządowych Władysławie Kunickim i Leontynie Zakrzewskiej.

Część wymienionych prac przypadła na okres po formalnym rozwiązaniu „SN”, która mocą decyzji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych została zlikwidowana z dniem 21 maja 1927 roku. Podstawą rozwiązania było stwierdzenie przekroczenia przez stowarzyszenie granic wyznaczonych jego statutem. Nocą z dnia 21 na 22 maja 1927 roku nastąpiły aresztowania przywódców „SN” oraz rewizje w lokalach organizacyjnych i w redakcjach czasopism. Policyjną akcję przeprowadzono równocześnie w Warszawie i w innych miastach na terenie całego kraju. Głośne stały się wydarzenia związane z przeszukaniem w Radomiu pomieszczeń zajmowanych przez redakcję „Słowa Radomskiego”, gdzie miejscowa organizacja „SN” miała swoją siedzibę. W Kielcach doszło do osobistej rewizji sekretarza wojewódzkiej instancji organizacyjnej i redaktora tygodnika „Ojczyzna”, Henryka Przybylskiego. W Lublinie, Chełmie i w Zamościu przeszukano prywatne mieszkania członków władz wojewódzkich i powiatowych „SN”: Czesława Chłudzińskiego, Stefana Kowerskiego, Franciszka Słonskiego i innych. Dokładnie zrewidowane zostały pomieszczenia redakcyjne „Głosu Lubelskiego”.¹⁸ Decyzją ministra spraw wewnętrznych, gen. Felicjana Sławoja-Składkowskiego, z dniem 13 czerwca 1927 roku zarządzoano likwidację majątku rozwiązanej organizacji.

Przymusowe zakończenie działalności „SN” spowodowało protesty ze strony ZLN, który bronił istnienia organizacji – według jego oceny – apolitycznej, bezpartyjnej, zalegalizowanej, mającej szczytne cele oraz pożytecznej dla dobra ogółu. Kolportowana była odezwa zawierająca *Protest społeczeństwa przeciw prześladowaniu „Straży Narodowej”*. Na łamach czasopism endeckich publikowano apele do władz państwowych i listy otwarte solidaryzujące się z treścią odezwy. Wśród osób pod nimi podpisujących się byli przedstawiciele Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Narodowej Organizacji Kobiet, Katolickiego Związku Polek, Ligi Obrony Moralności Publicznej, Młodzieży Wszechpolskiej, Katolickiej Młodzieży Narodowej, Towarzystwa Rozwoju Życia Narodowego „Rozwój”. Organizowane były wiece, konferencje i zebrania polityczne, w czasie których krytykowano władze administracyjne i policyjne za dyskryminowanie endeckich organizacji społecznych.

¹⁸ Redakcja „Głosu Lubelskiego” pisała na ten temat w dodatku nadzwyczajnym pt. *Sensacyjne rewizje w lubelskiej „Straży Narodowej”*. „Głos Lubelski”, nr 139, 22 V 1927, s. 1.

Mimo delegalizacji, kierownictwo stowarzyszenia próbowało kontynuować działalność. Rada Naczelna „SN” wydała komunikat, zalecający, aby ośrodki pozawarszawskie nie przerywały pracy organizacyjnej.¹⁹ Spodziewano się, że utrzymanie w większych miastach *status quo* instancji szczebla wojewódzkiego i powiatowego ułatwi reaktywację stowarzyszenia i wpłynie na zmianę decyzji MSW. Jednoznaczne stanowisko władz państwowych spowodowało, że dnia 26 maja 1927 roku rozesłany został do zarządów wszystkich stopni okólnik centralnej instancji „SN”, zawierający nakaz natychmiastowego zaprzestania działalności. Jednocześnie wezwano do zachowania „związku braterskiego” między członkami rozwiązywanej organizacji oraz do dalszego prowadzenia pracy dla dobra Polski.²⁰ Zachęcano do utrzymywania nieformalnych kontaktów oraz do zachowania siatki organizacyjnej. W celu przeciwdziałania procesowi rozkładu sił „SN” zdecydowano się pod koniec czerwca 1927 roku utworzyć nową organizację paramilitarną pod nazwą Legion Obrony Państwa Polskiego. Do zadań nowej formacji należało eliminowanie konfidentów policyjnych z endeckich szeregów oraz zapewnianie osobistej ochrony działaczom OWP. W Warszawie podjęto decyzję o zbieraniu zaległych składek członkowskich „SN” za czerwiec 1927 roku, przeznaczając je na finansowanie zebrań, konferencji i pogadanek politycznych. Część pieniędzy zamierzano przekazać na rzecz Sekcji Młodzieży w ZLN oraz na wsparcie członków „SN”, rozproszonych w endeckich organizacjach pomocniczych. Obowiązek utrzymywania łączności między członkami zdelegalizowanej organizacji spoczął na kierownictwie ZLN. Oficjalne śledztwo dotyczące łamania prawa przez „SN” zostało w grudniu 1927 roku umorzone z powodu braku dowodów winy.²¹

Stowarzyszenie „Straż Narodowa” w okresie ożywionej działalności, przypadającej na lata 1926–1927, spełniało ważną rolę wśród innych organizacji pomocniczych Narodowej Demokracji. Ideowo-organizacyjny model „SN” wykraczał poza formułę typowej formacji bojówkarskiej, skoncentrowanej niemal wyłącznie na sprawach wewnętrznych własnego obozu politycznego (ochrona lokali partyjnych, troska o bezpieczeństwo endeckich polityków, ubezpieczanie wieców politycznych i zebrań otwartych) oraz na zwalczaniu przeciwników politycznych (utrudnianie organizowania partyjnych zebrań socjalistycznych i komunistycznych, rozbijanie lewicowych i żydowskich wieców, manifestacji, pochodów pierwszomajowych, fizyczna napaść na polityków z wrogiego obozu politycznego, przeciwdziałanie powstawaniu klasowych związków zawodowych). Kierownictwo „SN” podjęło próbę połączenia działalności bojówkarskiej z pracą polityczną oraz z poczynaniami o charakterze społecznym i socjalno-bytowym.

¹⁹ Okólnik „Straży Narodowej”, „Gazeta Warszawska Poranna”, nr 139, 22 V 1927, s. 1.

²⁰ Okólnik „Straży Narodowej” do zarządów wszelkich stopni i do wszystkich członków „Straży Narodowej”, „Głos Lubelski”, nr 144, 27 V 1927, s. 1.

²¹ Śledztwo w sprawie „Straży Narodowej”, „Gazeta Warszawska Poranna”, nr 351, 22 XII 1927, s. 1.

W pewnym stopniu istnienie „SN” zapowiadało przejście do etapu tworzenia politycznych organizacji zhierarchizowanych, karnych, zdyscyplinowanych, wymagających od członków bezwzględnego posłuszeństwa i wykonywania rozkazów. Poczynania „SN” dawały ujście nagromadzonym emocjom politycznym, ponieważ znajdowały uznanie w kręgach osób sfrustrowanych skutkami przewrotu majowego oraz marginalizowaniem środowiska endeckiego. Trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy „SN” miała być wykorzystywana wyłącznie do doraźnej działalności bojówkarskiej, czy też przeznaczano ją do większego czynu bojowego. Niewątpliwie organizacja wychodziła poza ramy wyznaczone jej statutem. Pozaprawne działania „SN” pozostawały w sprzeczności z hasłami przywrócenia w Polsce praworządności, a ich drastyczny charakter (stosowanie terroru politycznego, czynna napaść na przeciwników politycznych, zaopatrywanie członków stowarzyszenia w broń palną, brutalizacja podejmowanych działań) budziły sprzeciw społeczny. Organizacja, deklarująca gotowość strzeżenia ładu i porządku publicznego w kraju, stawała się źródłem zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, a jej dalszy rozwój mógł prowadzić do anarchizacji życia politycznego Polski.

SUMMARY

The Association Straż Narodowa (National Guards) was a National Democratic paramilitary organization in 1923-1927. According to its Charter, the aim of its activities was to protect the Polish State against anarchization of socio-economic and political life. Members of the Straż Narodowa were recruited from the ranks of the People's and National Union, Christian-Democratic groups and from associated organizations. After the coup d'état of May 1926 the political leanings of some part of the Straż Narodowa's Commanding Board turned towards the Camp of Great Poland (Obóz Wielkiej Polski) organization and its leader, Roman Dmowski.

In organizational terms, the Straż Narodowa conducted overt activities serving to ensure security of the National Democracy's leaders, to protect the party offices, political meetings and rallies. During the strikes of agricultural and industrial workers, special Straż Narodowa squads of substitute workers were formed. Another form of overt activities was widely developed social and community work. As part of this work, environments of unemployed office and factory workers were stimulated to take part in various activities. Members of the Straż Narodowa set up canteens where free meals could be obtained, they distributed free milk for infants from the poorest families and organized holiday camps for children of the unemployed.

The covert activities of the Straż Narodowa comprised terrorist action directed at the political left circles (especially at socialist and communist parties), at the ruling camp that governed Poland after the May coup d'état and at the Jewish population. Those extra-statutory activities facilitated the dissolution of the Straż Narodowa by the state authorities.